SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK IX.
ČÍSLO 10.

-tri-:

SLOVENSKÉ PRIEZVISKÁ NA *-OVIČ* A *-IČ.**

Je zakorenený, ale ináč celkom mýlny náhľad, že slovenské priezviská na *-ovič*, prípadne *-ič* sú neslovenského pôvodu, resp. že pôvod týchto priezvisk treba hľadať mimo hraníc slovenského etnického celku. Pri súkromnom štúdiu svojej rodinnej genealogie, v ktorej ide tiež o priezvisko na *-ovič*, prišiel som na opačnú mienku, to jest, že naše priezviská na *-ovič* sú úrečite slovenské a také, ktoré vznikly na domácej pôde a z fondu našej materinskej reči. Už pri letmom skúmaní priezvisk tohto typu si všimneme, že sa zpravidla tvoria od slovenských krstných mien[1], a to celkom spontánne, lebo v koncovke *-ovič* týchto našich mien slovenskou je nielen základná prípona *-ov*** prisvojovacieho zámena mužského rodu nového priezviska od krstného mena, ale i druhá prípona *-ič*.[2] Takto koncovka *-ovič* sa skladá z dvoch prípon: *-ov+ič* > *-ovič*. Lepšie sa to ukáže na príkladoch:

Od slovenských krstných mien *Adam* a *Adamko* máme patronymické priezviská *Adamovič* a *Adamkovič*,

* K článku Či sú priezviská s koncovkou "-ovič" slovenské? uverejnenému v N. N. zo dňa 24. VI. 1942, čís. 47, podotýkam: Nesplnomocnil som pána M. P., aby moje náhľady reprodukoval v novinách pod svojím menom. — *Autor.*

[1] Podobný náhľad už bol vyslovil univ. prof. Branislav Varsík v knihe Národnostný problém trnavskej univerzity, Bratislava 1938, str. 73—74.

** Koncovka prisvojovacieho zámena *-ov* je vlastne základnou príponou aj pri priezviskách typu *Balažovjech, Minarovjech,* ktoré sú vo svojej podstate tvary gen. pl. prisvojovacieho prídavného mena (**Baláž-ov-ých, *Minár-ov-ých*), kde *-ý-* sa zmenilo na *-je-*, ako napríklad v nárečových tvaroch: *sýr* > *sjér* (Bánovce), *pokrývka* > *pokrjávka* (Bánovce), *pokrjavka* (Turiec) ap. Z nich zaniknutím koncového *-ch* vysvetlíme aj tvary typu *-ovic:* Zuzanka *Hrášikovie,* Zuzka *Gašparovie* (Ján Čajak, Pred oltárom, Mazáč 1929, str. 37) a iné. — *Red.*

[2] Prípona *-ič* je z pôvodného *-ic* (zo sts. *-ištь* <*psl. *it-jo*). (Porov. Jozef Holub, Stručný slovník etymologický jazyka československého[2], str. 79). Na rozdiel od českej *-(ov)ic* (Michalovic) za typicky slovenskú ju pokladá aj J. Rosa v článku Příjmení patronymická, Čas. mus. kr. českého 1911, ročník LXXXV, str. 458, najmä str. 464. — Slovenských priezvisk patronymických na *-ovič* všíma si aj Fr. Šujanský v sborníku Tovaryšstvo I, 1893, str. 271 nasl.

od *Ďuro, Ďurík, Ďurko, Juro, Jurík, Jurko* máme *Ďurovič, Ďuríkovič, Ďurkovič, Jurovič, Juríkovič, Jurkovič,*

od *Jano, Janko, Janík, Jančo* máme *Janovič, Jankovič, Janíkovič, Jančovič,*

od *Martin, Martinko — Martinovič, Martinkovič,*

od *Peter, Petrík, Petríček, Petrák — Petrovič, Petrikovič, Petríčkovič, Petrákovič*[3] i *Petrakovič***,

od *Štefan, Ševko — Štefanovič, Ševkovič,*

od *Paľo, Palko, Pavel — Paľovič, Palkovič, Pavlovič* atď.

Niet azda takého rozšírenejšieho slovenského krstného mena, ktoré by nebolo bývalo použité pri tvorení týchto nových priezvisk, čo znamená, že priezviská tohto typu boly na celom Slovensku rozšírené a obľúbené.

Keď uvážime, že krstné mená typu *Jano, Janko, Janík, Jančo* sú charakteristicky slovenskými, tak potom príde aj uznať, že zloženina priezvisk: *krstné meno* + koncovka *-ovič*, prípadne *-ič* je nielen slovanským, ale i slovenským jazykovým zjavom bez cudzieho vplyvu a vzoru.

Záujem o priezviská tohto typu vzbudila vo mne popri inom najmä stará radvanská matrika z r. 1612—1672, ktorej som používal pri svojom vyššie spomenutom štúdiu.

Pri stopovaní po starých slovenských priezviskách zistil som, že táto stará radvanská matrika obsahuje v úzkom časovom úseku 51 priezvisk na koncovku *-ovič*, ktoré citujem:

1. Babilovič
2. Balovič
3. Bartkovič
4. Bartošovič
5. Benovič
6. Blažovič
7. Bockovič
8. Bučkovič
9. Ďuríkovič
10. Ďurkovič
11. Fakarovič
12. Frisovič
13. Gonovič
14. Haviarovič
15. Ištvánovič
16. Jakubovič
17. Jakušovič
18. Janovič
19. Januškovič
20. Kartovič
21. Klementovič
22. Klimentovič
23. Knežnovič
24. Kováčovič
25. Lenhartovič
26. Luptovič
27. Martinovič
28. Matúšovič
29. Melicherovič
30. Michalovič
31. Michlovič
32. Mikulášovič
33. Nemčovič
34. Olbetovič
35. Ondrovič
36. Pastírovič
37. Pavlíkovič
38. Petkovič
39. Petrovič

[3] Doložené z kartotéky Policajného riaditeľstva v Bratislave.

** Priezvisko v Modre podľa prof. R. Žatku (porov. aj Výročnú zprávu za školský rok 1941/42 učiteľskej akadémie v Modre, str. 21). — *Red.*

40. Petrikovič
41. Pivkovič
42. Pukovič
43. Richnovič
44. Rosinkovič
45. Samelovič
46. Složovič
47. Spešković
48. Šimonovič
49. Štefanovič
50. Vrtielkovič
51. Žakovič

Týchto 51 priezvisk je iste prekvapujúcou skutočnosťou, najmä ak si uvedomíme, že ide vlastne len o jednu, v tom čase malú obec, a o matričné zápisy krátkych 60 rokov! Ba keby sme k počtu vtedajších radvanských obyvateľov pripočítali ešte i všetkých cirkevníkov radvanskej farnosti, tak i vtedy mali by sme do činenia len s malou skupinou ľudí, ktorá však i popri svojom malom počte jednako len mala až priveľmi mnoho priezvisk tohto typu v malom časovom priestore a na malom území.

V novšom čase počet priezvisk a rodín na *-ovič* rapídne upadol a postupne upadá i ďalej. Kým r. 1612—1672 bolo v Radvani a v radvanskej farnosti 51 rodín na *-ovič*, dnes sú tam už iba dve, čo je iste abnormálny úbytok za posledných 300 rokov.

O slovenskosti a hromadnom výskyte priezvisk typu *-ovič* na Slovensku máme aj iné historické doklady. V „Rodostrome Meškovskej rodiny de Horný Kubín a jej historické pamiatky"[4], sostavenom Danielom Szontaghom r. 1861, zachovaly sa v tomto ohľade vzácne dáta o tom, že slovenské priezviská na *-ovič*, prípadne *-ič* tvorily sa na slovenskom území celkom svojským spôsobom vo veľmi hojnom počte.

Meškovcov bolo veľa a tak, aby sa jednotlivé ich domácnosti ľahšie mohly rozoznávať, časom utváraly sa v rámci tejto rodiny vždy novšie a novšie priezviská na koncovku *-ovič*, aj *-ič*, ktorou sa vlastne označoval ďalší potomok tejto rodiny so strany nositeľa základného priezviska *Meško*.

Hodno tu uviesť niekoľko veľmi výstižných príkladov na to, ako sa v tejto rodine osamostatňovaly jednotlivé domácnosti na podklade nových priezvisk s koncovkou *-ovič*, aj *-ič*:

R. 1422: Martin *Meško* mal dvoch synov Tomáša a Valenta, od ktorých pochodia rodiny Meško-Tomašovič a Meško-Bendovič;

r. 1509: Matej *Meško* je synom *Adama Meškoviča*, zvaného Bendovič;

r. 1509: Adam *Meško* a jeho bratia Martin, Ladislav a Ján

[4] Jej slovenský preklad pripravuje potomok tejto slávnej zemianskej rodiny Fr. Meško, učiteľ v Turč. Sv. Martine.

volajú sa *Bendovič* po otcovi Benedikovi, ináč Bendom zvanom; toto priezvisko si privlastnili a upotrebovali;

r. 1537—1540: Urban *Tomašovič*, z rodu Meškovcov, bol podžupan Oravskej stolice. Synovia bratov Tomáša a Benedika Mešku volali sa *Tomašovič* a *Bendovič* a podžupan Urban Tomašovič, hoci bol z rodu Meškovcov, písal sa Tomašovičom;

r. 1560: Jána a Ondreja Janduru, ináč Meškoviča, označili za kráľovského povereníka a Ondrej Jandura Meškovič v tomto poverení aj účinkoval;

r. 1588: Potomci Jucheho a Ďurkeho mali rozličné priezviská, ktoré užívali ako rodinné mená: *Matašovič*, *Štefanovič*, *Laukovič*, *Michalovič*, *Galkovič*, *Valentič*, *Benkovič*, *Bendovič*;

r. 1591: Juraj a Matias Meško *Balašovič* spomínajú sa ako svedkovia ...;

r. 1609: ... proti čomu protestovali Matias *Ivanovič*, Jakub Štefanovič;

r. 1611: Matias Meško rozoznával sa od iných Meškovcov pod menom *Matejovič* a stal sa zakladateľom vetvy tohto mena;

r. 1680: Ondrej Meško, syn Krištofa Mešku, rozlišoval sa od iných Meškovcov menom *Krištofovič* a stal sa zakladateľom tejto vetvy;

r. 1698—1699: Ondrej Kubínyi a Šimon Meško *Žakovič* podali ponosu proti Jurajovi a Štefanovi Brtošovi ...;

r. 1732: Uh. kr. miestodržiteľská rada nariadila, aby sa v meškovskej rodine pre používanie dvojitých priezvisk *Matejovič*, *Ištvánovič*, *Albertovič* atď. začalo stopovať ...;

r. 1750: Ján Meško *Štefanovič* ... zadovážil si donáciu od grófa Pálffyho;

r. 1769: Zeman Juraj *Galkovič* a Juraj Meško *Štefanovič* predstavujú sa ako jediní a najbližší právomocní zastupitelia *galkovičovského* majetku;

r. 1722: Eliáš Meško *Štefanovič* zvolený je za hlavného slúžneho Oravskej stolice ...

Tieto historicky zistené fakty dokazujú, že z meškovskej rodiny vylúčily sa viaceré domácnosti pod osobitnými rodinnými priezviskami na koncovku *-ovič*, aj *-ič*, ako

1. *Albertovič*
2. *Balašovič*
3. *Bendovič*
4. *Benkovič*
5. *Galkovič*
6. *Ištvánovič*
7. *Krištofovič*
8. *Laukovič*
9. *Matašovič*
10. *Matejovič*
11. *Meškovič*
12. *Michalovič*
13. *Štefanovič*
14. *Valentič*
15. *Žakovič*

Týmto činom z jedného rodu vzniklo šestnásť osobitných rodín, z ktorých len jedna časť sotrvala pri pôvodnom mene *Meško*, druhá však prirodzenou diferenciáciou sa osamostatnila novými priezviskami na koncovku *-ovič*, aj *-ič*. Všetko toto dialo sa v duchu staroslovenčiny na úrečitej oravskej pôde. Krstné mená typu *-ovič* ani pri radvanskej matrike a ani v prípade genealogie rodiny Meškovcov v ničom neupomínajú na inoslovanský bezprostredný, priamy vplyv, lebo všetky vznikly z domácich tvarov krstných mien a nemajú inoslovanskej tradície.

Meškovskí potomci s priezviskom *-ovič* písali si koncovky svojich mien starinským spôsobom *-owicz*, aj *-ovich* a *-ich*. V radvanskej matrike koncovka *-ovič* písaná je v prevážnej väčšine ako *-owicz*, *-owitz* a *ovich*.

Meškovský prípad a radvanská matrika môžu nám slúžiť za oporný bod pri vymedzovaní tej doby, keď sa na Slovensku nové priezviská tvorily s pomocou koncoviek *-ovič*, prípadne aj *-ič*.

Presná šírka tohto obdobia by sa mohla ustáliť, pravda, len podrobným a obsiahlym štúdiom tohto zaujímavého jazykového a spoločensko-národného zjavu, čo však už nie je predmetom tejto krátkej úvahy.

Meškovské príklady vzaté sú z XV., XVI. a XVII. a radvanské zo XVII. storočia.

Meškovci sú starou oravskou rodinou a Radvaň je od samej prvoti slovenskou obcou, takže ani o Meškovcoch a ani o Radvančanoch nemožno povedať, žeby boli stáli pod vplyvom južných Slovanov, na ktorých sa stále poukazuje, keď je reč o priezviskách s koncovkami *-ovič* a *-ič*. Nedôvera oproti slovenskej pôvodnosti týchto koncoviek je taká zakorenená u nás, že i s dôrazom treba vyzdvihnúť tú pravdivú skutočnosť, že slovenský národ v tomto ohľade nikoho nenapodobňoval a od nikoho si nič nevypožičal, lebo všetci slovenskí nositelia priezviska na *-ovič* sú úrečitými obyvateľmi Slovenska bez najmenšieho inonárodného bezprostredného vplyvu. Prípadná námietka, že sa v XVI. a XVII. storočí nasťahovalo mnoho Chorvátov na poludnie západného Slovenska a že sa potom pod chorvátskym vplyvom ujaly u nás priezviská na *-ovič* a *-ič* neobstojí, lebo podunajskí Chorváti vo svojich poludňajších sídlach i naďalej ostali u nás osihoteným elementom a ináč — ako to aj meškov-

ský prípad dokazuje — na Slovensku už i pred príchodom Chorvátov tvorily sa priezviská na *-ovič*, aj *-ič*. Nepredpokladám, žeby jeden slovanský jazyk svojimi vnútornými tvorivými hodnotami a svojskosťami natoľko mohol oplodniť v istom smere aj iný slovanský jazyk, resp. národ v jeho vývojovom úsilí a schopnostiach.

Čo bolo na Slovensku chorvátske, to malo svoj lokálny význam len pre Chorvátov a v ničom nemohlo usmerňovať tvorivú kapacitu slovenčiny, v ktorej táto kapacita už pôvodne bola, alebo latentne v nej driemala.

Slovenské priezviská na *-ovič*, aj *-ič* svojím pôvodom tesne súvisia síce so slovenskými krstnými menami, ale popri nich nájdu sa medzi nimi i odchýlky, ako o tom svedčia mená *Čaplovič, Holovič, Nemčovič, Pastírovič, Pytlovič, Vrtielkovič* a tak ďalej, kde sa koncovka *-ovič* neviaže ku krstným menám.

Slovenčina stala sa chudobnejšou, keď týmto spôsobom sa už prestal označovať príbuzenský vzťah. Syn občana *Ďura* dnes už nevolá sa Ďurov—*Ďurovič*, Kuba—Kubov—*Kubovič*, Matúša—Matúšov—*Matušovič*, Ondra—Ondrov—*Ondrovič* atď., hoci toto rozlišovanie potomstva jednotlivých famílií bolo nielen rýdzo slovansko-slovenské, ale i výstižné.

VÝSKUM SLOVENČINY.

Štefan Peciar:

ÚVAHA NAD SLOVENSKÝMI SLOVESAMI NA *-ÚVAŤ*.

Slovenčina zdedila z prajazyka charakteristický typ iteratív, tvorených zdĺžením korennej samohlásky, a vybudovala tento typ v systém. Dnes v slovenčine tvoríme iteratíva alebo frekventatíva takmer len podľa tohto typu. Pozostatky staršieho slovanského tvorenia iteratív, charakterizované striedaním samohlások v koreni, ako *nesiem—nosím, kúpim—kupujem*, staly sa neproduktívne a sú obmedzené iba na niekoľko veľmi starých slovies. Niektoré z pôvodných iteratív na *-ujem//-ovať* zachovaly sa síce tvarove, ale stratily iteratívny význam a staly sa duratívami (*kupujem, rozkazujem, dokresľujem* a i.). Ani pri slovesách typu *nosím, vodím* nedá sa dnes hovoriť iba o význame iteratívnom. Napr. vo vetách: Stále nosím snubný prsteň, alebo: Vodím ťa ako slepého — má dnes sloveso *nosím, vodím* nepochybne význam duratívny. Toto presunutie významu pôvodných iteratív alebo frekventatív žiadalo náhradu, ktorá mohla byť získaná tvorením nových typov. To bude hlavná príčina vzniku rozmanitých sekundárnych typov iteratívnych a frekventatívnych slovies vo všetkých slovanských jazykoch, aj v slovenčine.

V slovenčine tvoríme pravé iteratíva alebo frekventatíva, a to od slovies takmer každého druhu, z d ĺ ž e n í m korennej s a m o h l á s k y: nesiem—nosím—*prinášam*, vediem—vodím—*privádzam*[1]; prijmem—*prijímam*, napnem—*napínam*; udriem—*udieram*, zapriem—*zapieram*; kryjem—*prikrývam*, bijem—*nabíjam*, kujem—*podkúvam*; miniem—*míňam*, napadnem—*napádam*; želiem—*želievam*; trpím—trpieť—*trpievam*, prosím—prosiť—*prosievam*; volám—volať—*volávam*; beriem—brať—*brávam//berávam*, sejem—siať—*sejávam*, kupovať—*kupovávať* ap. Niektoré z uvedených typov sú značne staré, iste praslovanské. Mnohé však (*zapieram, míňam, napádam, prosievam, berávam, sejávam*) sú nepochybne pomerne mladé alebo úplne nové.

Jedny z týchto iteratív odvodzujú sa od prézentného kmeňa základných slovies, druhé od kmeňa infinitívneho. Väčšina frekventatív alebo iteratív s kmeňotvornou príponou *-va-* tvorí sa od kmeňa i n f i n i t í v n e h o: *kry-ť*—(pri)*krý*-va-ť, *vola-ť*—*volá*-va-ť, *kupova-ť*—*kupová*-va-ť, *trpie-ť*—*trpie*-va-ť a podľa trpieť—trpím—*trpievať* analogicky aj *prosi-ť*—*prosí*-m—*prosie*-va-ť miesto *prosí*-va-ť ap.

Všimneme si dôkladnejšie iteratív a frekventatív na *-úvať*. Pôvodných slovies tohto typu nie je mnoho. Ide tu o iteratíva k slovesám na *-uť*: *poču-ť* — *počú*-va-ť, *du-ť* — (vy)*dú*-va-ť, *ku-ť* — *-kú*-va-ť, ob-*u-ť* — ob-*ú*-va-ť, *žu-ť* (*žu*-va-ť) — (vy)*žú*-va-ť. Tieto slovesá poznajú všetky slovenské nárečia. V spisovnej reči máme ešte *cúvnuť* (perfektívum) — *cúvať* (duratívum). Pravidlá slovenského pravopisu uzákonily aj tvar *unúvať*, ktorého etymologia nie je na prvý pohľad zrejmá. Nárečové tvary *unovať* > *unuvať* (s krátkym *u*) nás však poučujú, že frekventatívum *unúvať* je rovnakého typu ako *pracúvať* ap. (porov. ďalej). Nepochybná etymologická súvislosť slovies *uno-*

[1] Iteratívny význam slovies typu *prinášam, privádzam* bol porušený p r e d p o n a m i, ktoré často menia iteratíva na duratíva (*privádzam, prinášam*) alebo na iteratívne perfektíva (*strelím—strieľam*, iter. — *vystrieľam*, iter. pf.).

vať, *unuvať*, *unúvať* so slovami *unaviť*, *únava* tento predpoklad potvrdzuje.

Ale mnohé nárečia majú okrem týchto starých iteratív na *-úvať* hojnosť podobných slovies. J. Stanislav[2] uvádza z liptovských nárečí napr. tvary: *darúvam* (od *darovať*), *bačúvam* (od *bačovať*), *kupúvam*, *obesúvam*. Niektoré z týchto tvarov boly prijaté do spisovného jazyka: *pracúvať*, *upotrebúvať*, *vyhrabúvať*, *tancúvať* a i.

Ako vznikly tieto slovesá? Fr. Trávníček, ktorý sa nimi zaoberal, nevysvetlil ich pôvod náležite. Myslí, že vznikly napodobením slovies typu *čú-ti* — *čú-vati* (*čuť* — *čúvať*), a to obmenou starších slovies na *-ovati* (*darúvati* z *darovati*). Východiskom tejto obmeny mohly byť — tak myslí Trávníček[3] — „prézentné tvary *daruju*, ku ktorým podľa *dúvati* atď. boly pritvorené infinitívne tvary *darúvati*. Azda niekde staré slovesá na *-ovati* boly prosto nahradené novým typom na *-úvati*."

Výklad Trávníčkov neuspokojuje, ani nevystihuje pravý stav veci. Nikde nemohly byť slovesá na *-ovať* nahradené „novým typom" na *-úvať*, pretože slovesá na *-ovať* sú duratíva alebo i perfektíva, kým slovesá na *-úvať* sú frekventatíva. Prézentné tvary na *-ujem* daly síce popud k vzniku infinitívov na *-uvať*, ktoré v mnohých nárečiach nahradily staršie tvary na *-ovať*, ale nemohly byť bezprostredným východiskom pre slovesá na *-úvať*. Okrem významového rozdielu bráni nám v tomto predpoklade tá skutočnosť, že pri slovesách na *-úvať* je *-úva-* nielen v infinitíve, ale aj vo všetkých prítomníkových tvaroch. Preto výklad analogiou nie je dostačujúci.

Mne sa zdá pôvod slovies na *-úvať* úplne jasný. Niet pochyby, že sú tieto slovesá (okrem niekoľkých typu *počuť—počúvať*, o ktorých porov. vyššie) neskorého pôvodu a že by bolo veľmi krátkozraké hľadať v nich dôkaz blízkej genetickej príbuznosti slovenčiny s bulharčinou, ako to chcel Conev.[4] Pre výklad týchto pozdných frekventatív na *-úvať* je veľmi dôležitý pomer ich geografického rozšírenia k rozšíreniu *duratív* na *-uvať*. Podľa mojich vedomostí nevyskytujú sa frekventatíva na *-úvať* — aspoň v slovenčine — nikde tam, kde by nebolo duratív na *-uvať* (< *-ovať*).* Naproti tomu *nie* sú frekventatíva na *-úvať* známe vo *všetkých* nárečiach, ktoré poznajú duratíva na *-uvať*.[5] Už podľa tohto pomerne menšieho rozšírenia frekventatív na *-úvať* dalo by sa *a priori* usudzovať, že tieto frekventatíva, ktoré v niektorých nárečiach prípadne vytlačily pôvodné frekventatíva na *-ovávať* (pracovávať, tancovávať), treba odvodzovať z duratív na *-uvať* (< *-ovať*), t. j. z ich infinitívneho kmeňa. Tento apriorný predpoklad ukáže sa správnym, keď si ozrejmíme spôsob tvorenia frekventatív alebo iteratív v slovenčine.

Vieme už, že v sústave slovenských iteratív (frekventatív) sú najproduktívnejšie typy, ktoré sa tvoria kmeňotvornou príponou *-a-* alebo *-va-* a zdĺžením korennej samohlásky (miň-jem — *míň-a-m*, kry-ť, kry-jem — *-krý-va-m*, du-ť — *-dú-va-m*, vola-ť — *-volá-va-m* ap.). Ale duratíva na *-uvať* (< *-ovať*), z ktorých niektoré, a to deverbatíva, boly pôvodne iteratívami[6], maly už samy kmeňotvornú príponu *-va-*, takže frekventatíva od nich sa mohly tvoriť prostým zdĺžením korenného *-u-*[7]: *pracu-va-ť* (duratívum) — *pracú-va-ť* (iteratívum alebo frekventatívum). Toto priame odvodzovanie iteratív alebo frekventatív na *-úvať* od slovies na *-uvať* (< *-ovať*) je tým zrejmejšie, že v slovenčine nemáme — okrem niekoľkých pôvodných slo-

[2] *Liptovské nárečia*, Turčiansky Sv. Martin 1932, str. 360.
[3] *Příspěvky k dějinám českého jazyka*, Brno 1927, str. 71.
[4] Porov. Fr. Trávníček, l. c., str. 71.

* Podľa informácie prof. E. Jónu v ipeľskom náreči v Novohrade sú infinitívne tvary na *-ovať* (kupovať—kupujem, banovať—banujem), ale iteratíva na *-úvať* (kupúvať—kupúvam ap.) — *Red.*

Autor k poznámke dodáva toto: Štefan Peciar predpokladá (ak sa Jónove informácie shodujú so skutočnosťou), že na tejto oblasti sú nepôvodné alebo infinitívy na *-ovať* alebo iteratíva na *-úvať*. Alebo jedna alebo druhá kategória rozšírila sa do ipeľského nárečia na úkor pôvodného stavu zo susedných nárečových oblastí. Peciar je presvedčený, že výskum všetkých slovenských nárečí potvrdí jeho názor o slovesách na *-úvať*.

[5] Stanislav, o. c., str. 360, uvádza frekventatíva na *-úvať* zo stredoliptovskej oblasti, kde sú aj slovesá na *-uvať* (porov. tamtiež str. 363 a 364). Naproti tomu v hornom Ponitrí, ktorého nárečie poznám, od Topoľčian na sever až po severnú hranicu slovenských nárečí v oblasti prievidzskej sú rozšírene slovesá na *-uvať*, ale frekventatíva na *-úvať* (typu *pracúvať*, *tancúvať*) sú na celej tejto oblasti úplne neznáme.

[6] Denominatíva na *-ovať* boly pôvodne duratívami. Časom sa tento rozdiel medzi deverbatívami a denominatívami sotrel v prospech jednej alebo druhej kategórie.

[7] S hľadiska pôvodu nepatrilo *-u-* pôvodne ku koreňu, lež ku kmeňotvornej prípone *-uva-* (< *-ova-*). Pretože sa však samohláskou *-u-* končil základ celej skupiny slovesných tvarov (*pracu-* [*-jem*, *-j*, *-vať*, *-vanie*] — *pracú-va-* ap.), začalo sa *-u-* cítiť v jazykovom povedomí ako čiastka koreňa, a to tým viac, že sa kmeňotvorná prípona *-uva-* (< *-ova-*) prestala cítiť ako celok, keďže sa znakom iteratív alebo najmä frekventatív stal podľa iných slovesných tried iba formans *-va-*.

vies typu *čuť—čúvať* — iteratív alebo frekventatív na *-úvať* pri iných slovesných typoch, iba práve pri slovesách na *-uvať* (< *-ovať*).[8]

Myslím, že výklad o tvorení frekventatív na *-úvať* priamo zo slovies na *-uvať* (< *-ovať*) je nepochybne správny. Frekventatíva na *-úvať* mohly sa vyvinúť iba v tých nárečiach, v ktorých *-ovať* > *-uvať*. Najprv jestvovaly slovesá na *-uvať*, až potom sa k nim pritvorovaly frekventatíva na *-úvať*.

Po tejto úvahe prekvapuje terajšia norma spisovnej slovenčiny, ktorá pripúšťa frekventatíva na *-úvať*, ale nepozná — okrem *žuvať* a *ruvať sa* — slovesá na *-uvať* (ako *pracuvať*, *kupuvať* ap.). Takto mohol spisovnú reč normovať iba ten, kto dobre nepoznal štruktúru slovenčiny. Ľudovít Štúr ju rozhodne poznal lepšie. I on má vo svojom systéme frekventatíva na *-úvať*, ale on vedel, že sa tieto frekventatíva tvoria od slovies na *-uvať*. Preto Ľudovít Štúr musel mať vo svojom systéme aj slovesá na *-uvať*.[9] On dal prednosť tvarom na *-uva-* pred tvarmi na *-ova-*, pretože sú tvary s *-uva-* v slovenských (nielen v stredoslovenských) nárečiach viac rozšírené.

Pôvodcovia dnešnej spisovnej normy zostali na polceste. Prevzali z nárečí do spisovného jazyka frekventatíva na *-úvať*, ale z neznámych(?) príčin báli sa rozšírenejších slovies na *-uvať*. Ale obavy, vyplývajúce asi z historického chápania jazyka, boly tu zbytočné. Keď spisovný jazyk ukrajinský môže mať slovesá na *-uvať*, hoci v starších štádiách poznal iba slovesá na *-ovať*, *niet príčiny, prečo by ich nemohla mať spisovná slovenčina, ktorá by sa tým priblížila väčšine slovenských nárečí.* Keby sa do spisovnej reči zaviedly slovesá na *-uvať* (*pracuvať*, *kupuvať*, *miluvať* ap.), neboly by v nej frekventatíva na *-úvať* izolované a nesystémové ako teraz. Potom by sa mohly tieto frekventatíva tvoriť od slovies na *-uvať* dôsledne a nebolo by ich v spisovnej reči iba niekoľko, ktoré sa náhodou dostaly do Pravidiel slovenského pravopisu. Kto stojí na stanovisku, že aj spisovný jazyk, ba spisovný jazyk predovšetkým, je systém, nepochopí, prečo v spisovnej slovenčine nemáme napr.

[8] Tomuto faktu neodporuje ani tvar *odpadúvať*, prípustný aj v spisovnej reči, pretože v nárečiach jestvovalo alebo ešte jestvuje sloveso *odpadovať* > *odpaduvať* popri *odpadať—odpadávať*. Frekventatívum *odpadúvať* je teda tvorené od iteratíva *odpaduvať*.

[9] Porov. v *Nauke reči slovenskej*, str. 56.

[10] Aspoň Pravidlá tieto tvary neuvádzajú.

tvary **kupúvať*, **radúvať sa*[10] (od *kupovať*, *radovať sa*) ap., keď sa v tom istom systéme pokladajú za správne napr. tvary *pracúvať*, *tancúvať*, *vymenúvať* (od *pracovať*, *tancovať*, *vymenovať*) a ešte niekoľko iných.

Ale toto boly iba hypotetické úvahy. V skutočnosti musíme vychádzať z daného systému, ktorý nás vedie k tomuto záveru: Kým v spisovnej reči nemáme slovies na *-uvať*, mali by sme vyhýbať frekventatívam na *-úvať* ako odvodeným od slovies na *-uvať*, teda ako nesystémovým a k tomu ešte zbytočným tvarom. Zbytočným preto, lebo máme v spisovnom jazyku popri *pracúvať* aj pôvodné frekventatívum *pracovávať*, popri *tancúvať* aj *tancovávať*, popri *odpadúvať* aj *odpadávať*, miesto *vyhrabúvať* používa sa častejšie *vyhrabávať*, miesto *upotrebúvať* stačí významove *upotrebovať* atď. Jazyková „svojskosť" slovenských nárečí žiada si frekventatíva na *-úvať* preto, lebo slovenské nárečia majú taký typ slovies, od ktorého sa tieto frekventatíva odvodzujú. Pretože však spisovný systém takého typu (t. j. slovies na *-uvať*) nemá, nie sú frekventatíva na *-úvať* v spisovnej slovenčine nijakou „svojskosťou", ako sa domnieva Ján Mihál[11], ale kuriozitou.

Je zrejmé, že v tejto veci sú iba dve možnosti vývoja spisovnej slovenčiny: Alebo sa zriekneme frekventatív na *-úvať*, alebo prijmeme do spisovného jazyka slovesá na *-uvať* a tým frekventatíva na *-úvať* zachránime.

Jozef Barát:

PRAVIDLÁ SLOVENSKÉHO PRAVOPISU A PRAX.

(Pokračovanie.)

Z tvaroslovia.

Prax si vyžaduje niektoré doplnky aj v tvarosloví. Pravidlá slk. pravopisu v § 5, str. 81, správne upozorňujú, že podstatné mená mužské životné, zakončené na *-ch* „majú v množnom nominatíve *s*", napríklad: *Čech — Česi*, *mních — mnísi*, a nie zmäkčenie *ch — š*, aké je v spisovnej češtine na rozdiel od spisovnej slovenčiny, napr.: *Čech — Češi*. Pre úplnosť tohto jazykového zjavu bolo by bývalo na mieste uviesť aj druhú obdobnú

[11] Porov. Slovenský jazyk I, 1940, str. 7.

palatalizáciu *k* — *c*: *baník* — *baníci, dobrák* — *dobráci, chudák* — *chudáci, koledník* — *koledníci, mýtnik* — *mýtnici, otrok* — *otroci, pešiak* — *pešiaci, Turek* — *Turci, vojak* — *vojaci, žiak* — *žiaci* atď.

Pre prax bolo by bývalo dobré aspoň približne naznačiť, ktoré podstatné mená mávajú v množnom nominatíve kratšiu koncovku *-i* alebo dvojhláskovú *-ia* a ktoré zas dlhšiu, pôvodne *u*- kmeňovú *-ovia*. Napríklad pri podstatných menách na *-ič, -teľ* zpravidla mávame v množnom nominatíve koncovku *-ia*, ale zaiste vzpiera sa ona nášmu jazykovému citu pri tvaroch *"vlakvodičia", "kúričia", "brúsičia"*. K ich heslu bolo by bývalo načim uviesť aj tvar v množnom nominatíve: *vlakvodiči, kuriči, brúsiči** (pravda, *rodičia*); sú to slová z novšej vrstvy: prevzaté alebo v najnovšom čase utvorené (*brúsič* za "šlajfír", *kurič* za "hajcer") a tieto zpravidla dostávajú prvotné koncovky, teda *-i* oproti *-ia*.

Podstatné mená mužské životné, nateraz jednoslabičné, mávajú častejšie v množnom nominatíve koncovku *-ovia*. Pravidlá slk. pravopisu túto koncovku uvádzajú v složených slovách *rodoľub* (str. 361) a *samoľub* (370), ale nijakú pri podobnej složenine podstatného mena: *knihomoľ* (233), *ľudomil, ľudožrút*; prax aj pri nich žiada uviesť koncovku, kde príde kratšia koncovka *-i*. Podobne nie sme na čistom, či množný nominatív k složenine *samouk* je *samouci* (s palatalizovaným *k* — *c*) alebo *samoukovia*, ako je *rodoľubovia* (361) ap. Tu pri tomto knižnom slove by sa skorej pýtala druhotná koncovka *-ovia* tým, že je praktickejšia, lebo nevyžaduje palatalizáciu, nie zmäkčenie predchádzajúcej koncovej hrdelnej samohlásky *-k*, ako je tomu v prípade pri prvotnej koncovke podstatných mien tohto typu *-i*. Podobne sme na pochybách aj pri plurálnom nom. tvare taktiež složeného podstatného mena *vydriduch* (439), ku ktorému Pravidlá slk. pravopisu tak isto prikladajú len jednotný nom. a gen., a nie aj nominatív plurálu, ako by tu bol celkom zrejmý tvar na *-ovia*, keďže je od *duch* — *duchovia* (porov. § 48, 5, str. 81); naopak, mne sa vidí náležitý tvar nominatívu plurálu od *vydriduch* — *vydridusi* s prvotnou koncovkou *-i* a palatalizáciou koncového *ch* > *s*, aký počuť aj medzi ľudom.

Istá pochybnosť sa javí aj pri podstatnom mene *býk*, ak

* Azda zodpovednejšia podľa všeobecného systému tvorenia týchto podstatných bola by forma so skrátenou korennou samohláskou: brusič. — *Red.*

berieme do úvahy len výnimky: *vlk, pes* a *vták*, uvedené na str. 81, v § 6, Pravidiel slk. pravopisu, ktoré „majú obyčajne nom. pl. *vlci, psi* a *vtáci*". Medzi výnimkami niet uvedeného podstatného mena *býk* — *býci*, ale len pri hesle *býk* (str. 150). Pravda, dôslednosť by bola žiadala uviesť aj *býk* medzi výnimky, žeby bola v praxi vylúčená každá pochybnosť.

Nie je uvedená koncovka množného nominatívu ani pri hypokoristických formách zvieracích podstatných mien na *-ko*, ako *macko* (246), *zajko* (454) ap. Tu môže prísť do povahy iba koncovka *-ovia*, aká je pri hypokoristických tvaroch mužských životných na *-ko* (typ: *Janko, Ďurko*), keďže i hypokoristické zvieracie formy tohto typu vznikly podľa nich; teda ako je *Janko — Jankovia, Tonko — Tonkovia*, tak príde i *mackovia, zajkovia* ap. Koncovka neživotných *-y* by tu bola *násilná* a neprirodzená ("macky", "zajky"), podobne aj stredného rodu *-á* ("zajká").* Uvedené hypokoristické mužské zvieracie podstatné mená nemajú nič spoločného s podstatnými menami stred. rodu, zakončenými na *-ko*: *kuriatko, teliatko* ap.

Ženské podstatné mená na *-ňa* a *-eň* (str. 85, § 53, 2) „majú v množnom genitíve príponu *-í*". Z dokladov vynímame *sukňa* — *sukní*, kde okrem gen. *sukní* je známy aj tvar *sukieň* (ľudová pesnička: Sedemdesiat *sukieň* mala). Pre prax pýta sa ešte doplniť, že okrem uvedených koncoviek v g. pl. aj iné zakončenia ženských podstatných mien majú príponu *-í*, najmä ak je pred nimi zatvorená slabika alebo kmeň sa končí na sykavú spoluhlásku; podobne aj pri takých, ktoré sa užívajú zväčša v množnom čísle:

-ca: *minca — mincí,*
-ča: *baganča — bagančí,*
-dza: *hrádza — hrádzí, sadza — sadzí,*
-ľa: *hrobľa — hroblí, hrable — hrablí, korčuľa — korčulí,*
-ja: *tuja — tují,*
-ma: *tma — tmí,*
-ra: *rozopra — rozoprí, večera — večerí,*
-pa: *konopa — konopí,*
-sa: *kapsa — kapsí,*
-ša: *kaša — kaší, lokša — lokší, noša — noší,*

* Také tvary len pri augmentatívach, napríklad: to sú *konská* (z Priekopy podľa abiturienta Vladimíra Prieložného). Podobný tvar je aj na západe: *konšťá* (Bánovce). — *Red.*

-ža: *lyža — lyží, mreža — mreží, ruža — ruží, šarža — šarží* ap.

Podľa výslovnosti často neoznačujeme mäkkosť spoluhlások *ľ* a *ň* v gen. pl., ktorá sa neraz stráca pri spoluhláske *-ň* najmä v takom prípade, keď po zániku kmeňového znaku *-a* dostala sa do susedstva príbuznej spoluhlásky, kde sa k nej asimilovala — prispôsobila, napríklad: *jaskýn‿na*... Pre prax je dôležité pripomenúť, že v spisovnej reči spoluhlásky dôsledne, vonkoncom ponechávajú si mäkkosť spoluhlások i po zániku koncového *-a*; pri samohláskach *ľ* a *ň* sa obyčajne na túto okolnosť zabúda:

-ľ: *bakuľa — bakúľ, ceduľa — cedúľ, drumble — drumbieľ, husle — husieľ, jasle — jasieľ, kachle — kachieľ, marhuľa — marhúľ, škatuľa — škatúľ, tabuľa — tabúľ*;

-ň: *broskyňa — broskýň, burgyňa — burgýň, dyňa — dýň, jaskyňa — jaskýň* atď.

ZO ŠKOLSKEJ SLOVENČINY.

B+Z, profesori obchodnej akadémie:

NA OKRAJ JEDNEJ ŠKOLSKEJ ÚLOHY.

(Dokončenie.)

III. *Chyby lexikálne.*

1. Podstatné mená *spisba* a *tvorba* majú hromadný význam (P. Tvrdý, Slk. frazeol. slovník 2. vyd., str. 643, píše: *tvorba= tvorenie*). Užívame ich preto zpravidla v jednotnom počte a nemôžeme písať napr.: Okrem toho napísal ešte veľa „iných *tvorieb*“ (spr.: spisov, diel). Tobôž je chybná veta: Je to jeho najznámejšia „*spisba*“ (spr.: dielo, spis, román, báseň a pod.). Správne sú tieto slová napr. upotrebené v tomto a podobných kontextoch: Slovenská dramatická *tvorba* (=*spisba*) bola vždy najzanedbanejším slovesným druhom (Ambruš—Felix—Mráz, l. c., str. 25).

2. *Obor*, gen. *obra* = velikán, zruta (P. Tvrdý, l. c. str. 349). Pole činnosti = *odbor*, gen. *odboru*. Neobstojí teda veta: Do tohto „*oboru*“ patrí aj román Soll u. Haben (spr.: Do tohto *odboru*...).

3. Vo vete: Spisovateľ nás tu oboznamuje s „tajami obchodného života“ treba málo známe podstatné meno *taj* (neuvádzajú ho však ani Pravidlá českého pravopisu z r. 1926) nahradiť známym substantívom *tajnosť*. Nepíšeme a nehovoríme: „taj, tajuplný, tajuplnosť“, ale *tajnosť*, *tajomstvo*, *tajomný*, *tajomnosť*. Aj v češtine pokladajú složený adj. tvar *tajuplný* za nedobre tvorený (l. c. str. 116).

4. Významový rozdiel medzi prídavnými menami *poctivý* a *statočný*, prísl. *poctivo* a *statočne* a podst. menami *poctivosť* a *statočnosť* je (podľa Tvrdého, l. c. str. 424, 588) takýto: *poctivosť* = nevinnosť, počestnosť mravov; *poctivý* = ctnostný, mravne dobrý, počestný; *statočnosť* = čestnosť, poriadnosť; *statočný* = čestný, poriadny. Miesto nespr.: Obchodník musí vážiť a merať „*poctivo*“ — povieme: Obchodník musí vážiť a merať *statočne* alebo *spravodlivo*.

5. Správne je iba slovo *nebezpečenstvo*, a nie „nebezpečie“, ako čítame v úlohách (často aj inde) a počúvame v rozhovore.

IV. *Chyby slohové, frazeologické a syntaktické.*

1. Vetu: „Tiež“ Martin Kukučín píše o obchode — treba opraviť takto: *Aj* (= *i*) Martin Kukučín píše..., alebo: Martin Kukučín tiež píše... Totiž slovenčina neznesie vždy spojku *tiež* na začiatku vety (S. Czambel, l. c. str. 180).

2. S hľadiska vetného ľubozvuku neobstojí tento začiatok vety: „A aj“ v iných literatúrach nájdeme... „Neľubozvuk odstránime touto opravou: *Aj* v iných literatúrach nájdeme..., alebo: V iných literatúrach *tiež* nájdeme..., alebo konečne: *A* v iných literatúrach *tiež* nájdeme...

3. Neopakujeme daromne predložky vo vetách, ako: Tak isto ako *v* nemeckej a *vo* francúzskej literatúre..., ale píšme: Tak isto ako *v* nemeckej a francúzskej literatúre... — Neopakujme, pravda, ani tie isté slová a zvraty, ale usilujme sa všemožne svoj sloh spestriť a osviežiť. Totiž znakom dobrého štýlu nie je automatizácia, ktorá nám môže postačiť v cudzích rečiach, ale aktualizácia, pre ktorú máme v materinskej reči naporúdzi celú stupnicu rovnoznačných slov. Preto nebudeme stále opakovať zvrat: *nachádzame spisy*, ale napíšeme napr.: *nachodíme, nájdeme, máme diela* a pod. Priam tak môžeme striedavo upotrebiť: *pod titulom, pod názvom, s nadpisom* a i. — Neopakujme napokon ani vzťažné zámeno *ktorý, -á, -é*, ale nahraďme ho, kde možno, najmä v tej istej vete zámenom *čo*. Tak

pozmeníme napr. vetu: „Je to román, *v ktorom* sa opisuje život mladého obchodníka, ktorý sa...“ na spr.: Je to román, *v ktorom* sa opisuje život mladého obchodníka, *čo* sa..., alebo: V tomto románe sa opisuje život mladého obchodníka, *ktorý* (*čo*) sa...

4. Nepotrebný galicizmus (*c'est... qui*) obsahuje veta: „Často *je to* práve literatúra krásna, *ktorá* odpovedá výstižne na rozmanité otázky obchodného života“. Po slovensky: Často odpovedá práve literatúra krásna výstižne na rozmanité otázky obchodného života.

5. Chybná je podľa Pravidiel slk. pravopisu predložková väzba: On *túžil* vždy *za* bohatstvom. Spr.: On *túžil* vždy *po* bohatstve. Slová *túžiť, túžba*... sa viažu s predložkou *po*: *po niečom*. Podobne ustaľujú Pravidlá (str. 141, 178) aj väzbu synonymných slovies: *bažiť, dychtiť* (*po niečom*). Tak aj Czambel, l. c. str. 194. — Nesprávne je spojenie: Všetko „závisí na ňom samom“ miesto správneho: *závisí od neho* samého. — Nepíšme: Tento román „pozostáva (po nem.: *besteht*) z piatich dielov“, ale: Tento román *sa skladá z piatich dielov* (má 5 dielov a pod.). Sloveso *pozostávať* má svoj pravý význam napr. vo vete: *Pozostávaly* nám zvyšky jedál (L. M. Jánsky, Hovorme správne po slovensky, 3. vyd., str. 67). — Vetu: Kukučín má „po tejto stránke“ veľký význam napíšeme správne: K. má *s tejto stránky*.. Hovoríme: *s tohto hľadiska, s tohto stanoviska*, nuž preto aj: *s tejto stránky*. — V románe „Mať volá“ je vraj reč o Kukučínovom stanovisku „voči peniazom“. Tzv. nepravá predložka „voči“, utvorená z predložkovej väzby *v oči*, nemôže sa, pravda, viazať s podstatným menom *peniaze* a ostatnými neživotnými substantívami, ktoré naozaj nemajú očú... Zaiste preto aj uvádzajú Pravidlá slk. pravopisu iba väzbu *voči niekomu* (nie: *voči niečomu*, str. 433) a Tvrdý (l. c. str. 684) odporúča vôbec nahradiť predložku *voči* predložkou *proti*. V našom prípade napíšeme: ...o Kukučínovom stanovisku *k peniazom* (mienke o peniazoch, názore na peniaze). — Dobrý obchodník *sa zúčastňuje* nie: „všetkých prác“ v obchode (ako čítame v niekoľkých úlohách), ale: *na všetkých prácach* v obchode (*vo všetkých prácach*). Prečo správne: *zúčastniť sa na niečom, v niečom*, nie: *zúčastniť sa niečoho*? Tu rozhoduje podľa našej mienky vplyv podstatného mena *účasť* a väzby s ním: *účasť na* niečom, *v* niečom; *mať účasť na* niečom, *v* niečom (nie: brať účasť, Tvrdý, l. c. str. 645). Podobné pádové spojenie majú aj iné reči: rus.

prijňať učastije *v čom nibuď*, poľ. mieć udział *w czemś*; nem. sich *an etw.* beteiligen (*an etw.* teilnehmen), angl. to take (a) part *in* (to participate *in*); franc. prendre part *à qc.* (participer *à qc.*), rum. a lua parte *la ceva* (a participa *la ceva*); maď. részt venni *vmiben* atď. V češtine majú väzbu zúčastniti se *něčeho* (popri v něčem, na něčem, Fr. Št. Kott, Čes.-nem. slovník III, str. 751), lebo tam je prípustná aj väzba: príd. meno *účastný* (účasten) + *gen.* (Kott, l. c.). V slovenčine pokladá sa však napr. veta: Bol *účastný pochvaly, šťastia* atď. za nesprávnu* (Tvrdý, l. c. str. 645), preto nie je správna ani väzba „zúčastniť sa niečoho“, ale iba: *zúčastniť sa na* niečom, *v* niečom.

6. Miesto: Obchod je „tak starý“ ako sám svet, napíšeme správne: ... *je taký starý*... — Namiesto: O obchode „pojednáva“ literatúra už *v tých najstarších* dobách, povieme: O obchode *píše* (*zmieňuje sa* a pod.) literatúra už *v najstarších* dobách. — Ukazovacie zámeno *ten, tá, to* je použité chybne aj v tomto prípade[1]: Boly to tzv. Knihy mŕtvych. „V týchto“ čítame... (spr.: V nich čítame...). Iný príklad: Patrí sem aj fraška Majster Peter Pathelin. „Táto“ opisuje... (spr.: *Opisuje* (ona); alebo:... Pathelin, *ktorá* opisuje...).

7. Nie: Keď „sa“ na to *pozeráme*..., ale: Keď na to *pozeráme*... (teda bez zvratného *sa*). — Nie: Odkiaľ „prýštily“ tieto city?, ale: Odkiaľ *sa prýštily* tieto city? (so zvratným *sa*). Tvrdý má (l. c. str. 470) aj *prameniť sa* (v Pravidlách nieto tohto slova).

8. Veľa žiakov používa nepotrebne a chybne podstatné mená slovesné. Pre obchodníka je vraj dôležité aj „*čítanie*“ *románov, noviel* a pod. (spr.: *čítať* aj romány, novely a pod.). Alebo: „*Pri nakupovaní* a *predávaní* tovaru“... (spr.: *Pri nákupe* a *predaji* tovaru...). Alebo: Obchod má svoje „*odzrkadlenie*“ aj v literatúre krásnej (spr.: Obchod *sa odzrkadľuje* aj...). — Zriedkakedy vedia žiaci vyhnúť slovesným tvarom trpným, ktoré sa zavrhujú v správnej slovenčine. Píšu napr.: Tieto knihy „boly dávané“ mŕtvym do hrobu (spr.: *dávali* mŕtvym...). Alebo: Neskoršie „boly písané“ knihy... (spr.: ...*sa písaly, vznikaly*...) Alebo ďalej: V tejto fraške „bol oklamaný“ sú-

* Aj na tomto prípade vidieť, že slovenčina je viac analytická ako čeština, to jest radšej predložkové pády, ako napríklad *nabudúce* oproti českému *budoucně, vopred* ďakujem — *předem děkuji, dbať na*, o (koho čo) — *dbáti* čeho ap. — *Red.*

[1] Podrobnejšie od Pravidiel slk. pravopisu ho rozobral Jozef Vavro v SR IX, 148.

keník (spr.: ... *oklamali* súkeníka..). Iné príklady: Život a činnosť obchodníka „boly znázorňované" spisovateľmi (spr.: Spisovatelia znázorňovali...). Peniaze sú požehnané, keď „boly nadobudnuté"* statočne (spr.: keď *sme ich nadobudli* ...).

Upozornili sme na niekoľko chýb, čo sa boly vyskytly v jednej školskej úlohe. Sú to zväčša tie isté rečové nedostatky, s ktorými sa stretáme aj v iných odboroch slovenskej jazykovej praxe. Svoj prehľad doplníme nabudúce skúsenosťami a poznatkami o výslovnostnej a konverzačnej stránke školskej slovenčiny.

Jozef Liška:

ROZRIEŠIME SI OTÁZKU PÔVODU VÝCHODNEJ SLOVENČINY?

(Pokračovanie.)

Dĺženie samohlások.

V poľštine samohlásky **e, *ě, *o* sa pred hlasnou spoluhláskou a pred *r, l, ľ, m, n, ň* a *j* dĺžia. Preto Stieber[73] a súčasne aj N. van Wijk[74] vidia vo východoslovenskom dĺžení znak poľský. Stanislav[75] a Štolc[76] tento nesprávny náhľad už čiastočne vyvrátili s poukazom na to, že nie je to zjav špecificky poľský, ale vyskytuje sa aj v iných slovanských dialektoch, a to aj pred nehlasnými spoluhláskami.

Vieme, že na území východného Slovenska nie sú rovnaké výsledky tohto dĺženia.

1. za *ę, ě* teraz máme *ie, e, i* (miestami i slabo zatvorené *e*, alebo slabo otvorené *i*), v sot. nárečí dlhé zatvorené *é*, ktoré sa teraz miestami foneticky realizuje v silne otvorené *i*.

2. *o* sa zdĺžilo v *uo* (juhozápadný Šariš), *-uu-* (Andrašovce v sev.-záp. Šariši), *o, u* (miestami slabo zatvorené *o*, alebo slabo otvorené *u*), v sot. nárečí dlhé labializované zatvorené *ó*, ktoré sa niekde mení v silne otvorené *u*.

* Azda tu obstojí trpný rod aj v slovenčine, keďže ide tu o stály stav — vlastnosť peňazí. Veď povieme: *Ten je už pochovaný* (stav) = zomrel; inšie vyjadruje činný rod: *Už ho pochovali.* — *Red.*

[73] Lud. słow. I, 102, 120 n., II, 35 n.
[74] Slavia X, 687 a SMS XIII, 1935, str. 58 n.
[75] Pôvod, str. 78 n.
[76] Zmena o > u a *ie* < *i* v nárečí spišskom I, SMS XV, 1937, str. 75.

Zmena od *e, ě* k *i* a od *o* k *u* mohla ísť cez stredný člen *i̯, u̯* polosamohláskové *(ie̯ > i, uo̯ > u)* alebo aspoň prejotované *'e* a labializované *uo*. V obidvoch prípadoch je to zjav paralelný, ale nie — ako hovorí Štolc[77] — úplne totožný, lebo práve v západnom Šariši je síce prevedená zmena *ō > u*, ale za *ę, ě̆* je *ie̯* (*kuň — vie̯ra*), na druhej strane v juhozápadnom Zemplíne (v Šariši Varhaňovce) *ō > o*, ale *ē > i* (*koň — vira*). Vývoj nie je doteraz ukončený, takže *i < e* a *u < o* nie sú už úplne totožné s *i, u* v iných prípadoch (napr. v *mucha, sila*), ako nesprávne poznamenáva Štolc[78], ale sú o niečo otvorenejšie, preto doteraz *i* vo *vira* je hlbšie ako v *sila*, a *u* v *kuň* vyššie ako v *mucha*.

Nám však ide o to, či spomenuté dĺženie vo východoslovenských nárečiach je zjav podobný takzvanému poľskému „pochyľovaniu", ktoré je známe aj v goralských nárečiach horného Spiša, kde dlhé *ā > o, ō > u, ē > i*. Štolc[79] už ukázal, že je iného rázu a prinieslo iné výsledky ako vo východnej slovenčine. Stanislav[80] veľmi správne upozornil na podobné dĺženie v českých nárečiach: juhočes. *bíh* (*běh*), morav.-čes. *hlád, hrád,* juhočes. *smrát,* slk. a juhočes. *hnoj* proti čes. *hnůj,* slk. *voz-vôz, vůz, boh-bôh-bůh,* juhočes. *nebuj se — neboj se* v čes. i slov. spis.

Myslím, že i tu bude správne, keď pozrieme na vývoj v sotáckom nárečí v severovýchodnom Zemplíne. Tu nachádzame nielen dĺženie *e, ě > é* a *o > ó*, ktoré sú doteraz samostatnými fonémami[81], ale aj dĺženie *a > á*, napr. *klád, smrád, hád, hlád,* čo veľmi pripomína už vyššie spomínaný zjav v niektorých českých i slovenských nárečiach. Nie je tu teda *„pochylené" o < á*, ktoré sa vyskytuje miestami v okolí Bardijova: *nom, som* (sot. *nám, sám*). Dĺženie samohlások v *part. l-ovom* je všeobecne známe vo všetkých slovenských nárečiach. Uvediem len niekoľko príkladov: západoslov. *vie̯dél, nése̯l, vídól* (Bratislava, Sv. Jur), *nie̯sél, kládél* (Myjava, Brezová), *nia̯só, via̯dó, via̯zól,* (Gemer), východoslov. *ňis, vit, pik, much,* sot. *v'ét, p'ék, spát, umár, pr'át, zaśáu̯* (Dlhé n/C.).

Týmto zjavom sa východoslovenské nárečia blížia viac ná-

[77] SMS XV, 1937, str. 78.
[78] Tamže.
[79] Tamže.
[80] Pôvod, str. 71.
[81] Sú tak realizáciou býv. dlhých foném *ō, ē*, resp. *ę̆*.

rečiam západným. Rovnaké alebo podobné výsledky svedčia o vývoji domácom, nezávislom od vývoja poľského, o čom nás presvedčujú hlavne stopy dĺženia v sotáckom nárečí.

Diftongovanie ŗ, ļ.

Zo všetkých zjavov východnej slovenčiny azda najviac pripomína poľštinu rozvinutie *slabičného ŗ, ļ* v *samohlásku* + *r, l* alebo *r, l* + *samohlásku* (*kark, slunko*). Foneticky tento pochod dá sa vysvetliť pomerne dosť ľahko, pretože pri *ŗ, ļ* akýsi priechodný vokál pozorovať i dnes, najmä pri dôraznej výslovnosti (*hərdlo, pəlni* a pod.) Niet preto divu, že sa tento priechodný pazvuk zosilnil časom miestami v plnú samohlásku. S týmto zjavom sa stretávame už v starej češtine, najmä v 12. storočí: *birdo, syrdce, silzy, slyzy, vylk* a pod. Dodnes je sprievodná hláska pri slabičnom *r, l* v podkrkonošskom nárečí: *smert, perší*, v juhočeskom: *smyrc* i *smric* (smrť), hlavne však v lašskom nárečí: *vylk, žulty, dluho, virba, vryba, kyrk* i *kryk*. Zo slovenských nárečí okrem východnej slovenčiny aj časť gemerských nárečí pozná diftongickú realizáciu *ŗ, ļ*[82]: *hermi, terhať, berdo, terch, kreų, serco, tverdi, erdza, žoųti, voųna, poųno, sluŋko, dluhi*. V niektorých prípadoch má sprievodný vokál aj dnešná čeština a západná slovenčina (*dlouhý, sloup*; *dluhý, dúho, túc* (tĺcť), *slunko*. Okrem poľštiny sprievodný vokál sa rozvinul aj v rusínskych nárečiach.

Pri porovnaní dnešného stavu podľa druhu sprievodnej samohlásky sa východná slovenčina blíži najviac poľštine. To však ešte neznamená, že vývoj v nej je totožný s poľským. Diftongizácia *ŗ, ļ* v gemerských nárečiach nastala iste vplyvom východnej slovenčiny, keď kontakt oboch nárečí bol užší, a jednako výsledky sa líšia. Táto zmena je pomerne stará. Zdá sa dosť pravdepodobné, že sprievodná samohláska, aká je teraz v gemerských nárečiach, bola aj vo východnej slovenčine, len neskoršie, keď susedstvo bolo prerušené nemeckou a maďarskou kolonizáciou, vo východnej slovenčine sa ďalej zmenila (*terch, berdo, tverdi: tarch, bardo, tvardi*). Pomery v severovýchodnom Zemplíne sa väčšinou shodujú s ostatným východoslovenským územím. V niektorých prípadoch, pravda, je tu kolísanie, napr. *mlha* i *molha, krk* i *kark*, ale vcelku je tu vývoj shodný.

[82] Tóbik. SMS XV, 1937, str. 107—109.

Len formy *poųny, žoųty, žoųna, voųna* veľmi pripomínajú gemerské tvary. Tým sa líšia zároveň od ostatných nárečí východného Slovenska, kde sa priechodný vokál ďalej menil *o* > *u*: *polni—pulni, žolti—žulti*.[83] Toto *ol-, ul-* < *ьļ* nemá však kontinuitu a geografický súvis s poľským *oł*, ktoré je síce v severnej časti Poľska[84], ale nie v južnej, ktorá má bližšie k východoslovenskému územiu a kde za *ьļ* je *'ił* alebo *'eł*. J. Stanislav[85] dopúšťa, že aj na východnom Slovensku bolo kedysi pôvodnejšie *el* (*eł*), ale zároveň vyslovuje pochybnosť, či ono je geografickým pokračovaním juhopoľského stavu. Sám nevidím nikde príčinu, prečo by sme v prípadoch *polny—pułni—poųny, žolti—žułti—žoųty*, potom aj v *volna—voųna* a *čolnok* mali predpokladať pre východoslovenské nárečia najprv *el* a potom až *ol*. Myslím, že možno smelo predpokladať, že neistý sprievodný vokál sa tu hneď vyvinul v *o* (*ol*)[86], teda bez poľskej dispalatalizácie *e* > *o*, ktorá ako systémový zjav vo východnej slovenčine sa nikde nevyskytuje.[87] V slove *slъza* sa sprievodná samohláska nerozvinula všade rovnako, takže teraz tu máme *solza* (*solʒa*), *sełza, sliza, słъza* i *słъiza* (sot.). Slovo *čolnok* (poľ. *czółn*, ukr. *čołnok*) môže byť aj prevzaté slovo, a to najskôr z rusínskych nárečí.[88]

Ide tu o starý zjav, pre našu otázku veľmi dôležitý, ale doteraz len veľmi málo preskúmaný. N. van Wijk[89] mu venoval väčšiu pozornosť, ale sám prejavuje veľkú zdržanlivosť, či tu ide o domáci zjav alebo poľský. K tejto otázke sa bude treba ešte vrátiť. Ale aj teraz už vidieť, že táto zmena vo východnej slovenčine nie je úplne shodná s poľským vývojom, no najmä nie v nárečiach juhopoľských, čo by sme právom mohli očakávať, keby sme mali prijať názor „*poľského pôvodu*" východnej slovenčiny. Táto zmena sa nijako neprotiví snahe slovenčiny po odstránení ťažko vysloviteľných skupín, je vykonávaná jednotne na celom území východného Slovenska (pomerne jednotnejšie ako ktorýkoľvek iný zjav) a prejavila svoju vlastnú ži-

[83] *pulni, žulti* tam, kde je prevedená zmena *o* > *u*.
[84] Na sever od čiary Lublin—Opoczno—Łódź—Bydgoszcz. K. Nitsch: Dialekty języka polskiego v zbior. Gram. 427.
[85] Pôvod, str. 65.
[86] Susedstvo *l* (najmä *ł* a *ų*) mu bolo veľmi priaznivé.
[87] Porovnaj kapitolu o dispalatalizácii *e* > *o, é* > *a*.
[88] Na rusínsky pôvod by ukazoval sufix *-ok*.
[89] Sborník na počesť Škultétyho, str. 568.

votnú silu i v expanzite proti stredoslovenským[90] (gemerským) nárečiam. Poľský vplyv možno dopustiť len azda do tej miery, že v čase, keď východná slovenčina bola na rázcestí, či si má vybrať zosilnenie sprievodnej samohlásky, ktorá akiste bola aj v ostatnej slovenčine, v plný vokál alebo vznik slabičného *ŕ, ĺ*, že sa tu prejavila podpora poľských kolonistov a obchodníkov, prichádzajúcich sem v XIII. stor. vo väčšom množstve.[91] To je tým viac možné, že východné Slovensko bolo oblasťou perifernou, najmä po odtrhnutí od jazykového celku so západnou slovenčinou a neskoršie kolonizáciou maďarskou a nemeckou aj od jazykového územia stredoslovenského.

Ľud. Meliš-Čuga:

FUNKCIA PASÍVA A JEHO OPODSTATNENOSŤ V SPISOVNEJ SLOVENČINE.

Ako každé národné kolektívum prejavuje svojho ducha navonok svojským spôsobom, priam tak každý jazyk, každá reč vyznačuje sa osobitým rázom, v každej je čosi svojrázneho, svojského, voľačo, čo charakterizuje len ju. Možno povedať, že nielen vnútorná štruktúra odlišuje od seba jednotlivé jazyky, ale hlavne rozdielny duch, ktorý pramení jednak v odchodnom duševnom uspôsobení rozličných národov, v ich rozmanitých vyjadrovacích schopnostiach a možnostiach, jednak v odlišných kultúrnych, sociálnych, hospodárskych a iných pomeroch. Prípadne inak sa vyjadruje o tej istej veci Slovák vo svojej reči, inak Nemec v nemčine, inak Talian, Francúz, Angličan atď.; čo v jednej reči sa pokladá za svojský výraz, zvrat, za peknú vetu, v druhej reči je to už menej dobré, v tretej vonkoncom štylistická kostrbatosť, ba chyba, priečiaca sa rýdzosti onoho jazyka. Tak je to aj s pasívom — trpným rodom.

Niektoré jazyky majú rady trpný rod. Zo strednej školy známe, že latinčina nielen dopúšťala, ale si aj obľubovala pasívum, ba rovno ho žiadala. Keď sme sa v I. triede gymnaziálnej

[90] Priechodná oblasť spišsko-liptovská má zachované *ŕ, ĺ* keďže tie kraje boly osídlené neskoršie. Vplyv východnej slovenčiny sa už tu nemohol prejaviť azda preto, že sprievodný vokál bol zanikol prv, ako prišly obidve nárečia do užšieho kontaktu, a o osude *ŕ, ĺ* už bolo rozhodnuté. Naproti tomu susedstvo východnej slovenčiny s gemerskými nárečiami bolo staršieho dáta.

[91] Tak Stanislav, Pôvod, str. 74.

zahrýzali do tohto jazyka, robil nám isté ťažkosti preklad častých väzieb pasívnych (*discipulus laudatur — žiaka chváli*a, doslovne *žiak je chválený*), lebo sme ťažko chápali odlišného ducha tejto mŕtvej reči. Z moderných jazykov napr. nemčina ľúbi trpný rod.[1] Aj vo francúzštine užíva sa hodne pasíva[2], podobne v taliančine (vplyvom latinčiny, z ktorej sa vyvinuly obidva románske jazyky). Duch týchto jazykov — aby sme spomenuli najhlavnejšie a pre nás najdôležitejšie — rovno pýta si pasívne tvary a väzby. Ale slovenčina — a slovanské jazyky napospol — nerada takéto väzby. Jej duchu lepšie pristane činný rod, pretože základ slovenského vyjadrovania spočíva na samom *slovese*, teda *činnosti*, čoho je dôkazom bohatstvo predpôn ako aj kmeňotvorné prípony (iteratívne slovesá: *pálievať, bíjať, znášať — nosiť* atď.) a zato sú jej skostnatené takéto väzby a vety, ako: „Prvý úder v tomto mesiaci *bol* nemeckou brannou mocou *zasadený* britskej námornej moci a *potopené* 4 obchodné lode o 13.000 tonách a *poškodené* ďalšie tri lode o 10.000 tonách; mimo toho *bol* jeden torpédoborec *potopený* a jeden *poškodený*"; „Podľa týchto správ, ktoré *sú prijímané* nanajvýš opatrne . . .". Charakteristickým znakom slovenskej reči je teda činnosť, pritom určitosť, čo pasívnym tvarom chýba, pretože zväčša sa dej nimi vyslovuje neurčite, nejasne (nevedieť, kto je pôvodcom deja). Do nášho spisovného jazyka dostávajú sa neslovenské pasívne väzby doslovným prekladom cudzojazyčných správ, článkov, beletristických diel, vedeckých spisov. Zato bude treba dôkladne posvietiť na tento problém[3], aby sme vedeli, nakoľko má pasívum miesto v spisovnej slovenčine.

Vopred si načim uvedomiť funkciu pasíva; je protipólom činného (aktívneho) slovesného rodu. Naše gramatiky definujú slovesný rod asi takto: Ak je vo vete gramatický podmet činiteľom (východiskom) slovesného deja, je to činný rod; ak je však gramatický podmet cieľom alebo výsledkom (prípadne cieľom i výsledkom) slovesného deja, ide o trpný rod. Napr.: „Vojaci udatne *bojovali*" (*vojaci* sú činiteľom slovesného deja:

[1] Porov.: *Das Frühstück wird um 8 Uhr genommen = Raňajky sú o 8. hodine. Die Schüler werden aufgerufen und geprüft = Žiakov vyvolávajú a skúšajú.*

[2] Porov.: *Ce sont les lapins qui ont été étonnés = Nuž zajace sa začudovaly.* Les clients sont priés de payer... = Zákazníci sa prosia, aby platili... Po slovensky: Prosíme zákazníkov, aby . . .

[3] Tohto problému bol sa už letmo dotkol Jozef Barát v SR VIII, 164 a pred ním ešte prof. Ľudmila Pikulová v SR VI, 212.

udalne bojovali) — činný rod; „Nepriateľ je vytláčaný z mesta“ (*nepriateľ* je cieľom slovesného deja: *vytláčaný z mesta*) — trpný rod; Vojaci *boli* za hrdinstvo *vyznamenaní*“ (*vojaci* — cieľom i výsledkom deja: *boli za hrdinstvo vyznamenaní*) — tiež trpný rod, ako je aj vo vete: Dobrí žiaci *budú* vždy *odmeňovaní*. Slovné skupiny: *je vytláčaný, boli* za hrdinstvo *vyznamenaní, budú* vždy *odmeňovaní* sú pasívne tvary trpného rodu. Možno ich zväčša nahradiť aktívnym slovesným rodom, pokiaľ tým významove (funkčne) neutrpí smysel vety nijakú ujmu: *Vojakov za hrdinstvo vyznamenali. Nepriateľa vytláčame* (event. vytláčajú) *z mesta. Dobrých žiakov vždy budú* (budeme) *odmeňovať* (alebo Dobrí žiaci vždy dostanú odmenu).

Naša hovorová reč, najmä knižný jazyk, až mnoho užíva pasíva, ako to ukazujú noviny, časopisy (i odborné), úradné vyhlášky, tlačivá, nápisy, aj vrava našich inteligentov. Všade len samé pasívum a pasívum. Denné zprávy, špeciálne frontové, len tak chŕlia frázy s neslovenskými pasívnymi tvarmi. Pravda, pri novinárskej práci, ktorá potrebuje rýchly preklad zpráv do slovenčiny, stane sa, že sa pasívne neslovenské väzby vkĺznu do našich novín, no v záujme rýdzosti a i ľubozvučnosti našej materinskej reči nesmieme tieto zlé zjavy schvaľovať a trpieť.

Všimnite si iba niekoľko výpiskov z novín: „Priebehom 28. októbra *boly zdolané* posledné hniezda odporu“. „Podľa výpovede zajatcov ústup sovietskych vojsk v dôsledku neprestajného bombardovania *bol prevedený* za neobvyklých, ťažkých podmienok.“ „Živou obrannou paľbou *bolo sostrelené* nad morom jedno nepriateľské lietadlo, ďalšie lietadlo *bolo účinne ostreľované* jedným z našich lietadiel pred pobrežím a treba ho považovať za stratené“. Atď. Tieto vety zaiste urobíme slovenskejšie, keď v nich pasívny rod nahradíme aktívnym: Priebehom 28. októbra (lepšie: 28. októbra) *zdolali sme* (alebo: zdolali naši, príp. Nemci) posledné hniezda odporu. Podľa výpovede zajatcov ústup sovietskych vojsk v dôsledku neprestajného bombardovania (správne: *pre neprestajné bombardovanie*) vykonal sa (ani nie: previedol sa) za neobvyklých, ťažkých podmienok. Živou obrannou paľbou *sostrelili sme* (alebo: sostrelili naši, event. Nemci) nad morom jedno nepriateľské lietadlo, ďalšie (= iné) lietadlo účinne *ostreľovalo* jedno z našich lietadiel pred pobrežím (tu by mohlo aj ostať pasívum, aby nebol možný dvojsmysel) a treba ho považovať (lepšie: pokladať) za stratené.

V poslednom citáte užili sme reflexívneho slovesa. Je to menej častá väzba, ale na mieste. Proti nej sa namieta, že pri reflexívach gramatický podmet a predmet, vyjadrený zvratným zámenom *sa, si*, musí byť v súvislosti, napr. *umývam sa, češem sa, prajem si* atď. Ale veľa je takých slovies, ktoré majú iba podobu reflexívnych slovies, v skutočnosti nimi nie sú, ako *modliť sa, báť sa* ap. Práve preto nemožno odsudzovať vety, v ktorých sa užíva zvratných slovies na vyjadrenie trpného rodu. Nimi sa vlastne vyjadruje činnosť s neuvedeným podmetom (porov. nem. *man sagt*, franc. *on dit*). Zaiste je slovenskejšia väzba: *Robia sa* prípravy na privítanie ministra zahraničných vecí v hlavnom meste — než väzba: *Sú robené* prípravy na privítanie ministra... Aj v ľudovej reči sa takto vyhýbajú pasívnym tvarom, napríklad: *ide sa* do kostola, *zjesť sa musí* pri obede všetko, ovocie *sa* už *oberá*, zemiaky *sa kopú*, zelenina *ukladá sa* na zimu do pivnice ap.

V úradnej slovenčine ešte stále sú nápisy: „Kto *bude pristihnutý* na peróne bez cestovného lístku, *bude potrestaný*“, „Cudzím vstup *nie je dovolený*“; alebo na úradných prípisoch ešte straší: „Dotyčný spis *bol* tunajším okresným úradom *zaslaný* k vybaveniu na Župný úrad“. Nezazvoní peknejšie slovenčina, keď tieto vety povieme takto? „Koho *pristihneme* na peróne..., toho potresceme. „Cudzím vstup *sa nedovoľuje*, prípadne zakazuje.“ „Tunajší okresný úrad *poslal* príslušný spis Župnému úradu na vybavenie.“

V hovorovej reči počúvame často vety, ktoré majú podávať zdanie o „vyššom“ štýle príslušnej osoby, ak je v nich čo najviac pasív. „Budeš pokarhaný!“ „Buďte vítaní!“ „Ste zatknutý.“ „Som prechladnutý.“ „Výchova *je ovplyvňovaná* rozličnými činiteľmi.“ To sú „perličky“, ktoré pekne-krásne môžeme povedať slovenskejšie: „Pokarháme ťa!“ „Vitajte u nás!“ „Zatýkam vás.“ „Prechladol som.“ „Výchovu *ovplyvňujú* rozliční činitelia.“ Vidieť to najmä pri vete: „Naša pani je odcestovaná“ za slovenské: *Naša pani odcestovala.*

A ešte jazyk vedeckých spisov a odborných časopisov! Keď čítame nejednu vedeckú prácu, máme dojem, ako by vedeckosť diela závisela od hojnej zásoby pasív; i keď nepopierame skutočnosť, že vo vedeckých prácach ide často o vystihnutie i jemných odtienkov významových, ktoré sa dajú presne vyjadriť len pa-

sívom, jednako užívanie nepotrebných pasív je na škodu jazykovej stránky diela.

Nie je naším úmyslom *vysotiť* pasívum zo slovenčiny, nechceme, aby pasívne tvary nik neužíval, ale tuná len konštatujeme, že sa pasíva užíva v slovenčine až priveľmi. Dakedy treba užiť i pasívum, kedy, o tom rozhoduje potreba. Ale smelo môžeme povedať, že v mnohých prípadoch pasívum, užité v našich novinách, časopisoch, knihách, na vyhláškach, v reči a inde, dá sa dobre nahradiť aktívnym rodom alebo inak. Teda *obmedzíme trpné tvary len na prípady, keď pasívum nemožno nahradiť inými väzbami*, a na také prípady, v ktorých pasívum „sedí", ako napr.: „Ten je už dávno pochovaný", „Hlinkova mládež prevzala úlohu vychovať mladú slovenskú generáciu tak, aby (táto) mohla *byť pripravená* na úlohy, ktoré ju čakajú pri budovaní nového Slovenska a zaisťovaní tohto štátu v novej Europe."

Naši novinári a prekladatelia mali by si živo uvedomiť, že pri prekladaní správ cudzích tlačových kancelárií, ako i pri preklade beletristických diel (básní, románov, poviedok ap.) ide nielen o obsahovú stránku, lež i o formu, do ktorej sa zaodeje správa alebo literárne dielo. Nemožno poverovať prekladaním cudzojazyčných správ, románov, básní takých redaktorov a literátov, ktorí vedome a či nevedome vnášajú ducha cudzích reči do nášho spisovného jazyka. Preklad cudzích správ treba sverovať takým znalcom cudzích jazykov, ktorí popri cudzej reči, z ktorej prekladajú, dobre poznajú aj reč, do ktorej prekladajú, čiže spisovnú slovenčinu. Preklad, hoc i obyčajnej dennej správy, napr. z nemčiny, francúzštiny, taliančiny atď., je však ťažšia a zodpovednejšia práca — aby sa totiž obsah preloženej správy shodoval presne s originálom a aby správa formálne vyhovovala duchu nášho jazyka — než napísať nejaký pôvodný článok, napr. vzletný fejtón o prvom snehu na uliciach Bratislavy, o odchode mája atď.

Cibrime svoj jazykový cit a nevnášajme ducha iných reči do našej spisovnej slovenčiny[4], pamätajme vždy a všade na svojskosť svojho materinského jazyka!

[4] Túto požiadavku bol spomenul aj Jozef Orlovský (SR VIII, 141).

POZNÁMKY A ZPRÁVY

MOJE POZNÁMKY K UHLÁROVMU ČLÁNKU O RYTMICKOM ZÁKONE.

Vlado Uhlár zaoberal sa nedávno v Slovenskej reči[1] otázkou slovenského rytmického zákona, najmä v súvislosti so súčasnou spisovnou normou. Vo svojej štúdii dospel Uhlár asi k tomuto náhľadu:

Väčšina Stredoslovákov, ktorí majú v jazykovom povedomí rytmický zákon, 1. pociťuje ako hrubé porušenie tohto zákona všetky tie prípady v spisovnej norme (okrem zložených slov), kde dve slabiky, nasledujúce bezprostredne za sebou, majú jednoduché dlhé samohlásky (*básní, lístím, vtáčí, obrázkár, píšúci* ap.); 2. naproti tomu také radenie slabík, pri ktorom je v prvej slabike dlhá samohláska alebo dvojhláska a v druhej slabike dvojhláska, cítia Stredoslováci ako normálne a nepociťujú ho ako porušenie rytmického zákona (*lístie, vtáčie, chvália, pálievať, zvážnieť, túžieb, čísiel* ap.).

Hoci o rytmickom zákone uverejňujem podrobnú štúdiu na inom mieste, pokladám za užitočné zdôrazniť i pre čitateľov Slovenskej reči, o akú dôležitú vec ide. Píšem tieto poznámky i preto, lebo Uhlár sa domnieva, že „veda zistila" pri rytmickom zákone isté „výnimky", ktoré v skutočnosti nejestvujú. V spomenutej štúdii ukážem, že veda nič takého nezistila, ale že tzv. výnimky pri rytmickom zákone zaviedol do spisovnej slovenčiny Samo Czambel *bez vedeckých dôkazov* a že ho v tom nasledovali *nevedeckí gramatikári* na čele s Damborským. Naši starší *vedeckí* pracovníci, najmä Štúr, Hodža, Hattala, vedeli o bezvýnimočnosti rytmického zákona.

I dnes platí rytmický zákon v slovenskej výslovnosti, ktorá nám jedine umožňuje poznávať hláskoslovný systém terajšej slovenčiny, bez výnimky. Iba v pravopise sa tradujú a rozmnožujú Czamblove „výnimky".

Ináč je Uhlárov názor v podstate správny. Niektorými drobnými nepresnosťami terminologickými alebo nesprávnosťami vecnými sa tu nebudem zaoberať, keďže vo svojej uvedenej štúdii podrobne rozoberám celú otázku. Upozornil by som iba na jednu závažnú vec. Uhlár správne nepochopil funkciu dvojhlások v slovenskom jazykovom systéme, keď v slabikách, ktoré nasledujú po dĺžke (*pália, lístie* ap.), pokladá dvojhlásky za krátke, ale v slabikách, ktoré predchádzajú pred dĺžkou (*niekym, niečim, siatim, piesni* ap.), za dlhé.

Aby sme správne pochopili existenciu a rozsah rytmického zákona v slovenčine, musíme si odpovedať na tieto závažné otázky:

1. Čo je kvantita?

[1] *Rytmické krátenie a príčastie prítomné typu* píšúci, píšúca, píšúce, SR IX., č. 7—8, str. 234 n.

2. Aký je vzájomný pomer dlhých a krátkych samohlások a pomer dvojhlások k dlhým a krátkym samohláskam?

3. V akom prozodickom systéme sa môže uplatniť rytmický zákon?

Doterajšie odpovede na tieto otázky, ktoré nie sú ľahké, nemožno ešte pokladať za definitívne. Toľko však vieme s istotou, že kvantitu nesmieme chápať vo všetkých jazykových systémoch rovnako. Sú to jazyky s tzv. dynamickým poňatím kvantity, pri ktorom „krátkosť" a „dĺžka" sú protiklady „základnej" a „väčšej" *intenzity* (Intensitätskorrelation). V iných jazykoch, nazývaných *mórovými*, je poňatie kvantity aritmetické: dĺžka=dvojnásobná krátkosť.

V slabičných jazykoch s dynamickým poňatím kvantity nemožno pokladať dvojhlásky za dlhé v tom smysle, že by dvojhláska mohla byť k jednoduchej krátkej samohláske v takom istom protiklade intenzity ako jednoduchá dlhá samohláska. Protiklad intenzity medzi jednoduchou hláskou a skupinou hlások, akou sú koniec koncom i diftongy, nie je vôbec možný. V jazykovom povedomí príslušníkov takéhoto systému necítia sa dvojhlásky ako dĺžky.

Naproti tomu v jazykoch mórových s aritmetickým poňatím kvantity hodnotia sa diftongy ako dĺžka, t. j. sú postavené na roveň jednoduchým dlhým samohláskam. Toto je možné preto, lebo pri mórovom chápaní kvantity (*krátkosť=jedna móra, dĺžka=dve móry*) sú diftongy už svojím zložením ($i+a > ia$) dvojmórové.

Takéto mórové chápanie kvantiy vyskytuje sa doteraz v niektorých stredoslovenských nárečiach, ktorých však stále ubúda. Ide o nárečia, ktoré majú doteraz tvary *páľa, kúp'ä, páľevať, prúťa, ftáči, ftáča, ftáče* ap.

Ale väčšina dnešných slovenských nárečí patrí medzi jazykové systémy slabičné s dynamickým poňatím kvantity, pokiaľ v nich, pravda, kvantitatívne rozdiely vôbec jestvujú. Takéto systémy alebo dvojhlások vôbec nemajú, alebo sa v nich dvojhlásky nehodnotia ako dĺžky. Svedectvom o tom nám je v slovenčine práve rytmický zákon, ktorý sa pri jednoduchých samohláskach zachováva bez výnimky, kým pri dvojhláskach býva zdanlivo porušený. Len zdanlivo. Lebo v slabičnom systéme s dynamickou kvantitou, v ktorom sa dvojhlásky necítia ako dĺžka, výskytom dvojhlásky v slabike, nasledujúcej bezprostredne po dĺžke, nie je rytmický zákon vôbec porušený, ako to pri slovenčine správne konštatoval Uhlár.

I *spisovná* slovenčina je systém slabičný a kvantitatívne protiklady chápeme v nej ako protiklady intenzity. Diftongy sú čo do kvantity neutrálne. Dlhé môžu byť iba vtedy, ak sa niektorý ich komponent vyslovuje s väčšou než normálnou intenzitou (*i̯á, i̯é, u̯ó*). Ale tu už vlastne nejde o pravé diftongy, lež o skupiny „spoluhláska+dlhý vokál". V tejto tzv. neutralizačnej polohe, t. j. po dlhej slabike, nie je táto výslovnosť (*i̯á, i̯é, u̯ó*) možná. Po dlhej slabike vyslovujeme vždy „krátke diftongy" *i̯a, i̯e, u̯o*, ktoré fonologicky treba hodnotiť ako skupiny „*j+a*", „*j+e*", „*u̯(v)+o*". Podrobným rozborom všetkých týchto otázok zaoberám sa v spomenutej štúdii. Tam podávam i odpoveď na otázku, v akom systéme sa môže rytmický zákon uplatniť. Domnievam sa, že *začiatok* rytmického zákona bol možný iba pri dynamickom poňatí kvantity, teda v systéme slabičnom. I keď potom vývinom slovenčiny nastalo prehodnotenie pôvodného slabičného systému na mórový, neudržal sa mórový systém s rytmickým zákonom bez zmeny a dnes sme svedkami nového prehodnocovania slovenskej kvantity na poňatie dynamické.

Na tomto mieste zaujíma nás však predovšetkým súčasná spisovná norma a pri nej prišiel Uhlár vcelku k správnym záverom. K veci sa vrátim, keď vyjde moja štúdia, o ktorú sa chcem pri skúmaní spisovnej normy opierať. *Štefan Peciar.*

ROZLIČNOSTI.

tovaryš, tovaryšstvo? — Z príležitosti výstavy Spolku svätého Vojtecha v Prešove čítali sme v našich denníkoch články o tejto výstave a v nich aj spomienku na Slovenské učené tovarišstvo. V súvise s týmto Slovenským učeným tovarišstvom spomínané sú slová *tovariš, tovarišstvo,* ale nesprávne s *y*. Keďže podľa nových Pravidiel slk. pravopisu slovo *tovariš* píšeme s mäkkým *i*, musíme i v názve tejto učenej spoločnosti písať v slove *tovarišstvo* mäkké *i*, ako si písala sama pri bernolákovom pravopise: Slovenské učené tovarišstvo. *sm.*

výmyseľ? — Deverbatíva od slovesa *myslieť* majú tvrdé *l*, keď sú mužského rodu, napr.: *priemysel, smysel, nesmysel, úmysel* a pod. Iba tvar ženského rodu *myseľ* píšeme s mäkkým *ľ*. Chybne píše Gardista (25. II. 1942, str. 2) slovo „výmyseľ" s mäkkým ľ. Správne je: ten *výmysel.* (Porov. aj SR VII, 302.) *sm.*

pojítko? — Slová na *-ítko* nie sú tvarom slovenské (SR VIII, 106). Pravidlá slk. pravopisu uvádzajú ich ako chybné v úvodzovkách alebo s hviezdičkou. Miesto „kružítko, nosítka" a iné píšeme správne: *kružidlo, nosidlá.* Podobne chybné je „pojítko" (Slovenská sloboda, 1. III. 1942, str. 3), miesto neho ide užiť *spojivo.* *sm.*

historikovia, teoretikovia, praktikovia? — Slová cudzieho pôvodu, zakončené na *-ik,* majú nom. pl. na *-i,* pred ktorým sa *k* mení v *c*. Tak slová *fyzik, klerik, kritik, matematik, mechanik* majú nom. pl. *fyzici, klerici, kritici, matematici, mechanici.* Nesprávne píše Tvorba vo vete: Niektorí literárni „historikovia" totiž vysvetľujú... (II, č. 3, str. 39). Podobne Gardista chybne píše: Myslel som, že ako dobrí „teoretikovia" a „praktikovia" budú ma učiť... (4. 1. 1942, str. 16). Správne je: *historik — historici, teoretik — teoretici, praktik — praktici* atď., teda krátka koncovka *-i*. *sm.*

zo Žarnovíc? — Takto písaly za ČSR mnohé české noviny, lebo ich redaktori-Česi počeštený tvar „Žarnovice" pokladali za

pomnožné podst. meno, hoci slovenský tvar *Žarnovica* je jednotného čísla. Prekvapujú nás však Národnie noviny, ktoré tento tvar užily (6. I. 1942, str. 2). Je (tá) *Žarnovica,* teda gen. *zo Žarnovice.* *sm.*

žihľava? — Nové Pravidlá slk. pravopisu nie sú dôsledné pri písaní slova *žihľava.* Na str. 52 uvádzajú toto slovo s dlhým *í,* teda *žíhľava,* no v slovníkovej časti majú tvar *žihľava* s krátkym *i.* V ľudovej reči počujeme toto slovo s krátkymi *i.* Tak má Czambel, Tvrdý a i. Píšme teda *žihľava.* I meno osady *Žihľava* pri Detvianskej Hute píše sa s krátkym *i.* V tom istom koreni máme krátke *i* aj v slove *žihadlo* a *žiža,* nateraz už len v detskej reči užívanom. Základné sloveso je tu *žihať* s krátkym *i* a od neho odvodená zložením je *zažíhať.* *sm.*

Štúrovci a štúrovci. — Gardista z 10. jan. 1942 na str. 6 priniesol nadpis: Cyklus o Štúrovcoch v Bratislave. Podľa nadpisu zdalo by sa, že v Bratislave chystajú cyklus prednášok o údoch rodiny Ľudovíta Štúra. Pri ďalšom čítaní zprávy sa presvedčíme, že sa chystá cyklus prednášok o stúpencoch Ľudovíta Šúra, teda o *štúrovcoch.* Rozlišujme dobre pravopis týchto dvoch slov! Slovo Štúrovci s veľkým *Š* vzťahuje sa na údov rodiny, kým slovo štúrovci s malým *š* znamená stúpencov Ľudovíta Štúra čiže jeho školu. Rozlišujme preto Štúrovcov od štúrovcov! Porov. aj SR IX, 107. *sm.*

vrátiť sa späť? — Azda vplyvom maďarčiny zahniezdil sa v ľudovej reči zvrat: vrátiť sa „späť", napr.: Otec vrátil sa „späť" z mesta. Sloveso *vrátiť sa* samo o sebe už označuje zpiatočný smer, preto nenačim ešte k nemu pridávať príslovku *späť.* Je to tautologia. Pre porozumenie celky postačí: Otec vrátil sa z mesta. *sm.*

Čiernohorský? — Akcia poslovenčovania priezvisk priniesla istý chaos do priezvisk so stránky jazykovej, v našom prípade do systému krátenia kvantity v složeninách. Okresné úrady vždy si nedaly prekontrolovať jazykovým odborníkom navrhnuté nové mená a tak sa stalo, že máme dnes priezvisko „Čiernohorský". V složených slovách, ktorých prvá čiastka je prídavné meno *biely* alebo *čierny,* korenná dvojhláska sa kráti, napr.: *belobradý, belohlavý, belokvetý, belovlasý; černobradý, černomorský, černooký, černovlasý atď.* Podľa toho správne je iba *Černohorský.* *sm.*

gitara a citara. — V slovenských časopisoch vídame hudobný drnkací nástroj *gitaru* písavaný s *y*: *gytara.* Je to akiste vplyv českého písania *kytara,* ale systém, vyslovený v Pravidlách slovenského pravopisu — písať *y* a *i* v cudzích slovách podľa ich pôvodného pravopisu — káže písať *gitara,* lebo tento nástroj, ktorý k nám prišiel zo Španielska cez iné románske krajiny, píše sa španielsky *guitarra,* francúzsky *guitare,* taliansky *chitarra.* Poznamenávame, že ani v Pravidlách, ani u Tvrdého tohto hesla nenájdeme; uvádza ho len Prídavok vo svojom Slovníku cudzích slov a výrazov v slovenčine (1939), ale u neho je vecná mýlka: má heslo

kytara s odkazom na heslo *citara,* ako by to bol jeden nástroj. V skutočnosti ide o nástroje dva: *citara* je staroveký nástroj, veľmi podobný lýre a dnes už neužívaný (rozšírený bol najmä u Grékov a Rimanov; grécky názov je *kitharis*), *gitara* (v slovenčine nie kytara!) patrí medzi lutny a žije i dnes. Francúzsky je to *cithare* a *guitare,* česky *citera* a *kytara.* Treba ich rozoznávať i v slovenčine. Teda *citara* — staroveký druh lýry, *gitara* — i dnes užívaný druh lutny. *zj.*

neodbytný a neodbitný. — V Živom biči (6. vyd., 1941) môžeme čítať niekoľko ráz: *neodbytný, neodbytne* vo význame ‚dotieravý, dotieravo'. No na iných miestach je sloveso *odbíjať,* ktoré im významove odpovedá: Ona ho však *odbíjala.* Nuž, ak ho musela stále *odbíjať,* bol (mládenec) *neodbitný,* a nie *neodbytný!* Priam tak muchy sú za letných horúčostí *neodbitné,* lebo ich musíme stále odháňať, *odbíjať* od seba; aj doska môže byť *neodbitná* (ak sa nedá odbiť). *Neodbytný* môže byť len tovar, ktorý nejde na *odbyt,* podobne *odbytný* je tovar, ktorý sa míňa (má dobrý *odbyt*). V Pravidlách slovenského pravopisu, pravda, nachádzame *neodbytný,* no v inom význame by som ho nepoužil, iba v spomenutom (o tovare), keďže Pravidlá slovenského pravopisu zavrhujú všetky složeniny základného slovesa *byť,* ako *odbyť, zbyť, pribyť, nabyť, zabyť* ‚zabudnúť' (porov. nárečový tvar *zabóu* Bánovce) ap. ako neslovenské, prípadne ako archaizmy (ostalo iba *dobyť,* ale aj to sa priklonilo v spisovnej reči k typu slovies *kryť-kryjem*). Tvar *neodbitný* je gramaticky správne utvorený od slovesa *neodbiť* príponou *-ný,* ako je od slovesa *piť* — *pitný* (pitná voda). *Meliš-Čuga.*

najmä a *menovite.* — Podľa češtiny zamieňajú sa u nás príslovky *najmä* a *menovite.* Ľudová reč pozná medzi nimi podstatný významový rozdiel, na ktorý už bola poukázala SR (V, 286). Príslovka *najmä* je v slovenčine vzácny archaistický tvar od *imę,* kratšej to formy *n-* kmeňov stredných (so začiatočným *i-,* ktoré prechádza v *j:* na*j*mä) k dlhšej forme (j) *meno* (podobne *vemä—vemeno, semä—semeno, bremä—bremeno*). Už aj pre túto zvláštnosť so stanoviska originality treba dosiaľ živú príslovku *najmä* chrániť, že by nebola vytisnutá tvarmi príslovky *zvlášte, zvlášť,* pochodiacimi z češtiny, prípadne jej zamieňaním príslovkou *menovite,* pochádzajúcou z toho istého koreňa, lenže iného významu v slovenčine, celkom odchodného od *najmä.* — V slovenčine príslovka *najmä* je najbližšia so svojím významom príslovka *hlavne* (k adj. *hlavný*). Ľud, najmä staršia generácia dobre pozná významový rozdiel medzi príslovkami *najmä* a *menovite,* no mladšia generácia, najmä študovaná menej. Kto vie po francúzsky, pomôže mu význam francúzskeho adverbia *surtout,* kto po nemecky príslovka *nämlich,* ktorá je podobne odlišná svojím tvarom a významom od príbuznej príslovky *namentlich* a jej celkom zodpovie naše slovenské adverbium *menovite.* Na nemčine sa najlepšie ukazuje významový — sémantický rozdiel medzi oboma našimi príslovkami *najmä* a *menovite.* Príslovka

menovite svojím pôvodom je vlastne adverbium k prídavnému menu *menovitý*, tvorenému koncovkou *(ov)-itý*, ako je *pracovitý, peňažitý, svedomitý, očitý* ap. Prídavné mená tohto typu vyjadrujú prítomnosť, prípadne hojnosť toho, čo označuje podstatné meno s príponou *(ov)-itý*, teda *svedomitý* je ten, kto má *svedomie, peňažitý* ‚kto má *hojnosť peňazí*' a podľa toho *menovitý* ‚kto má *meno*' = slovutný (porov. Bernolák). Ako adv. *svedomite* znamená ‚podľa svedomia', tak isto *menovite* ‚podľa mena', ešte lepšie ‚po mene', napríklad aj *po mene* ho poznám (úzus). Tento pôvodný význam mal byť aj vo vete: Pristúpenie päť ďalších európskych štátov, *najmä* (?) Bulharska, Slovenska, Chorvátska, Rumunska a Maďarska do vojny (Slov. pol. XXII, 16. XII. 1941, str. 1).

Veľký nesmysel tomu, kto pozná význam *najmä* z ľudovej reči. Tu sa štáty vymenúvajú *po mene*, zato príde príslovka *menovite*. Príslovky *menovite* sa používa, keď ide o označenie osoby alebo veci plným menom, napríklad: nepoznám ho *menovite* (‚po mene') a príslovky *najmä* zas, keď ide o dôraz, upozornenie na časť z celku: Deti nám pomáhajú, *najmä* ten najstarší (úzus).

LISTÁREŇ.

Priezvisko *Horváth*. — Priezvisko *Horváth* vzniklo (ako podobné mená *Nemec, Maďar, Čech* atď.) z národného mena *Hrvat*, ktoré v dnešnej spisovnej slovenčine sa píše a vyslovuje *Chorvát*. V starších fázach nášho jazyka bolo kolísanie medzi tvarmi *Horvát* (ktoré je aj v maďarčine) a *Chorvát* pri označovaní príslušníka chorvátskeho národa a podobne aj pri priezviskách. Koncové *h* je len grafická značka podľa staršieho spôsobu písania v niekoľkých európskych jazykoch, ako sú aj koncové *-ch* = *č*, *-y* = *i*, *-gh*. Mýlne sa myslelo, že tieto litery sú znaky zemianskych mien maďarských.

Pre nás meno *Horváth* takto písané (s *-h*) je kultúrno-historickým dokumentom. Meniť ho na *Chorvát, Horvát* ap. odporúčame vtedy, keby išlo o návrat k *starootcovskému* tvaru.

Ženská forma priezviska *Púchy*. — Priezvisko *Púchy* svojím pôvodom je staré slovenské prídavné meno, ktorého základ sa ešte dosiaľ zachováva u staršieho pokolenia na západnom Slovensku vo forme *púchly* (púchla zem 'sypká, drobná zem'. Dubnička pri Bánovciach) a na Moravskom Slovácku: *púchlý* „nakysnutý, púchlé šišky" (Bartoš, Dialektický slovník moravský, Praha 1906, 346). Priezvisko *Púchy* zná aj J. Škultéty; *Púchy* býval za oných čias oproti redakcii a jeho ženu volali *Púcha*. Priezvisko *Púchy* je rozšírené vo Zvolenskej. Aj keď azda okrem priezviska nie je známa forma *púchy* v obecnej reči, to ešte neznamená, že by sme nemali priezvisko *Púchy* ďalej pokladať v slovenčine za prídavné meno a tak s ním aj narábali v skloňovaní priezviska obidvoch rodov: mužského a ženského. Nijakým činom nemožno zaradiť slovenské priezvisko *Púchy* medzi priezviská neslovenského zakončenia na *-y*. Ženská forma k mužskej forme *Púchy* v slovenčine môže byť len *Púcha*. Mužským tvarom priezviska *Púchy* sa vytláča ženská forma *Púcha* vplyvom maďarčiny u takých rodín, ktorých rečový a zaiste aj slovenský národný cit je v úpadku.

Rediguje ANTON JÁNOŠÍK s JOZEFOM ŠKULTÉTYM.
Vydanie Matice slovenskej v Turčianskom Sv. Martine.
Tlačí Neografia v Turčianskom Sv. Martine.